

APIE „LAIMĖS ŽIBURĮ“

Apsakymas tartum sujungia visus 1905 m. pavasario ciklo J. Biliūno kūrinus, kurie parašyti vos kelių dienų tarpais, geriausiai atskleisdamas rašytojo minties kelią. Kiekvienas šio ciklo kūrinys liečia tik kitą žmogaus etinių poelgių pusę, kelia kitus to klausimo atžvilgius. Bet kaip ir visa J. Biliūno kūryba, visi jie vienu ar kitu būdu siekia pakelti žmogų, sugriauti tuos žmonių santykius, kurie trukdo kurti visai žmonijai, drauge ir individui, laimę žemėje.

„Laimės žiburyje“ nuskamba kaip nė viename J. Biliūno kūrinyje įsitikinimas, kad šis idealas yra nebe tik tolimesnė svajonė, bet jau čia pat, ranka pasiekiamą rytojaus dieną. Toks viltingas ir giedras, kaip šiame apsakyme, J. Biliūnas tėra buvęs tik „Pirmutinio streiko“ metu. Tada jis, dar vaikas pamatęs pirmąjį prislėgtų žmonių pasipriešinimo paveikslą, išgyveno jį su visu jaunatvišku entuziazmu, bet galutinis išsivadavimas buvo kažin kur, neapibrėžtoje ateityje. 1905 m. pavasarį carinė santvarka, toji visų Rusijos tautų kalintoja, sujudėjo iš pagrindų. Svajonė atrodė virstanti tikrove, tikrovė – svajone, įsivyraujant visuotiniam pakilimui nebebuvo galima tenkintis ramiu, kad ir spindinčiu vidine ugnele, tonu, – rašytojui reikėjo ieškoti ir naujos formos: kasdieniška buitinė aplinka ir vaizdai nebeatitiko vidaus veržlumo. Rašytojas pasirinko alegorinės pasakos formą, kurioje ribos tarp svajonės ir tikrovės nėra aiškios, kurioje romantiškos autorios pakilumą lengva išreikšti fantastinei pasakai deramu stiliumi. Tai buvo iš dalies ezopinė kalba. Pasakų žanras teikė daug laisvės rašytojui, vaizduojančiam trumpame kūrinyje plačią kovos dėl laimės ir laisvės temą. Nevaržomas tokio siužeto jokiomis vietomis, laiko ir visuomeninio fono detalėmis, J. Biliūnas piešia simbolišką ant kalno degančio žiburio vaizdą ir tautosakoje gerai žinomą akmenimis užkeiktų žmonių, kurie kelia pasiryžimą aukotis dėl visų gero ir poetiniu žavesiu apgaubia žmonijos veržimąsi prie šviesos ir laimės, paveikslą. Tai viena iš tų amžinųjų literatūros temų, pradėdant Prometėjo mitu, kurios visada traukia žmones. Jos literatūroje iškyla tais žmonių istorijos momentais, kai kova su priespauda pasiekia savo viršūnę. 1905 m. revoliucijai bręstant, ši tema ne vieno rašytojo buvo velkama į simbolinės pasakos rūbą. Žymiausias tuo metu toks kūrinys buvo M. Gorkio „Senė Izergilė“, populiaru buvo ir silpnesnė Veresajevo „Žvaigždė“. Kai kurios šių abiejų kūrinių vaizdų bendrybės su J. Biliūno „Laimės žiburiu“ iškėlė mūsų literatūrinėje kritikoje¹ J. Biliūno „Laimės žiburio“ originalumo klausimą. Ypač buvo akcentuojama M. Gorkio įtaka J. Biliūnui. Nėra abejonės, kad J. Biliūnas abu dalykus buvo skaitęs, nes pasirodanti M. Gorkio raštus jaunimas atidžiai sekė², o V. Veresajevo „Žvaigždė“, Gvildžio (P. Avižonio) išversta į lietuvių kalbą, buvo išspausdinta 1903 m. *Varpo* Nr. 9. J. Biliūno „Laimės žiburyje“ parašytas vėliau, todėl savaime kyla mintis apie ankstyvesniųjų įtaką.

Visų trijų kūrinių tema ta pati – žmonijos kelias į laimę ir laisvę. Tema sena, ypatingai atgijusi XIX a. pabaigoje. Alegorinis vaizdavimo būdas turėjo savo tradicijas tiek lietuvių, lenkų, rusų, riek ir kitų Europos tautų literatūroje XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje. Kovos romantizmas, toks būdingas M. Gorkio ir J. Biliūno kūriniams, mažiau ryškus V. Veresajevo „Žvaigždėje“, yra bendras daugelio to meto kūrinių bruožas.

Visiems trimis apsakymams bendras šviesos simbolis: M. Gorkio kūrinys yra Danko šviečianti širdis, Veresajevo – toli per rūkus žibanti žvaigždė, J. Biliūno – žiburyje ant kalno, be to, visuose trijuose yra baisios, gąsdinančios šmėklos; panašiai vaizduojami ir kovos rezultatai: stebuklingajai šviesai

* Autorei sutikus, tekstai redaguoti.

¹ K. Korsakas-Radžvilas, *Straipsniai apie literatūrą*, 1932, p. 25, ir K. Umbrasas, „Jonas Biliūnas“, *Tiesa*, 1952, gruodžio 9.

² Reikėtų pastebėti, kad M. Gorkio vaizdavimo būdui J. Biliūnas vėliau jautėsi svetimas, kur kas artimesnis jautėsi A. Čechovui, kurį ypatingai mėgo. – Iš J. Biliūnienės-Matjošaitienės atsiminimų.

pasklidus, įsiviešpatauja laimė, kuri pareikalavo kovotojų gyvybės. Visi šie trys elementai yra paskirai žinomi įvairių tautų liaudies kūryboje (Prometėjo mitas apie pagrobtą ugnį, liaudies pasakose įvairios šmėklos, kurių herojus neturi pabūgti, visokie užkeikimai), vis dėlto toks skaidymas mus nuvestų į klaidingą siužetinių elementų skolinimosi teoriją. „Laimės žiburio“ nuotaika, vaizdavimo būdas ir, svarbiausia, pati tema yra aiškiai artima anų dviejų autorių kūriniais. Tačiau tiesioginio sekimo klausimas vis dėlto labai abejotinas, nes J. Biliūnas savo „Laimės žiburyje“ yra sukūręs kitus paveikslus nei Gorkis „Senėje Izergilėje“ ar V. Veresajevs „Žvaigždėje“, tai jo paties fantazija. Galima drąsiai kalbėti tik apie tam tikrą kūrybinę idėją ir stimulą, kurių yra pasisėmęs J. Biliūnas iš M. Gorkio ir V. Veresajevs kūrinų, bet visų pirma reikia pabrėžti to laiko visuomeninių nuotaikų, siekimų ir literatūrinių tradicijų bendrą įtaką visiems trims rašytojams, išaugusiems kad ir ne vienodomis, bet panašiomis carinės Rusijos gyvenimo sąlygomis.

1905 m. revoliucinės nuotaikos kėlė visų carinės Rusijos prislėgtų tautų pasitikėjimą savo jėgomis ir žadino žmones siekti „laimės žiburio“, „žvaigždės“ žymiai drąsiau nei pirma; audros paukščio balsas skambėjo ore. Ir J. Biliūnas atsiliepė į tą visuotinę pakilimą savo „Laimės žiburiu“, kuris to meto lietuvių literatūroje prabilo nauju, šviežiu ir savitu balsu.

Pasakoje rašytojas meta žvilgsnį į ilgą, amžiais eitą žmonijos kelią į laimę ir pastebi, kaip vis daugiau atsiranda kovotojų, nebijančių visa ko nustoti, kaip nuolatinės aukos lengvina kelią naujiems pasiryžėliams ir artina visus prie tikslo. Jį pasiekus, žuvusiųjų atminimas apgaubiamas aukščiausia pagarba ir dėkingumu. Poetinėmis spalvomis autorius kelia kovos grožį, pabrėžia ne tik aukų prasmingumą, bet tartum pratęsia pasiaukojusiųjų gyvenimą daugelio kartų atmintyje.

To meto Lietuvos ir kitų tautų žmonės jautė, kad ilgas aukų kelias jau artėja prie galo, ir „Laimės žiburyje“ keliamos aukos visuomenės labai prasmingumas apibendrina pačias esmingąsias revoliucijos išvakarių nuotaikas.

Nepaisant to, kad J. Biliūnas „Laimės žiburyje“ ne visai surado būdą suteikti šiam kūrinui kiek ryškesnį nacionalinį koloritą, susieti su lietuvių liaudies kovų specifika, kad pats fantastinis vaizdavimo būdas rašytojui svetimokas, šis apsakymas yra itin reikšmingas visoje J. Biliūno kūryboje ir ano meto lietuvių literatūroje. Rašytojas bando čia pasakiškais vaizdais konkretizuoti visų siekiamą idealą. Pasiekus laimės žiburį,

Visos šmėklos pražuvo, o paliestas žiburys subyrėjo į nesuskaitomą daugybę žiburėlių, kurie kaip krintančios iš dangaus žvaigždės nusileido nuo kalno žemyn, nušviesdamos visą šalį. Tos šalies žmonės staiga pajuto savo laukuose, namuose ir pirkiose ypatingą malonią šviesą, savo širdyse ir galvose – neapsakomą ramumą. Akies mirksny sutrupėjo nelaisvės pančiai, išnyko tarp žmonių neapykanta ir visokios skriaudos ir neteisybės; visi pasijuto lygūs ir laimingi, visi gerbė artimą ir žmogaus teises. Atsirado tarp žmonių laimė...¹

Čia sudėtos paties rašytojo ir geriausiųjų jo laiko žmonių viltys, kad šviesus žmogaus protas kaip pasklidęs alegorinis žiburys pagaliau sunaikins nelaisvę, o su ja grius ir moralė, paremta žmogaus neapykanta žmogui. Laimė įsiviešpataus pasauly tada, kai visi suvoks žmogaus vertę, tarpusavio santykius remis meile ir pagarba, išnyks klasinė nelygybė. Vadinasi, nepakeitus socialinės visuomenės sandaros, negali būti nė laimės. O jai pasiekti reikia kovos, reikia atsisakyti gyvenimo patogumų, siauros individualinės laimės, ryžtantis geriau mirti dėl visų gerovės nei pasitraukti iš kovotojų eilių. Šis momentas rodo, kad „Laimės žiburyje“ įsivaizduojamoji žmonijos ateitis sutampa pačiais bendriausiais bruožais su socializmo idealu. J. Biliūnas nepateisina žmogaus gyvenimo vien sau, teieškant individualios naudos. Individo laimė – visuotinės laimės dalis, ir jos viena be antros neegzistuoja.

¹ Jonas Biliūnas, *Raštai*, t. 1, Vilnius, 1954, p. 148.

J. Biliūnas šiame apsakyme sukaupė visos savo kartos svajones, tikėjimą žmogum ir jo laiminga ateitimi. Nuolatinės aukos, kritusios kovoje dėl kiekvieno laisvesnio žodžio, dėl sumindžiotų žmogaus teisių, dėl paprasčiausios knygos gimtąja kalba, yra įprasmintos apsakyme akmenimis virtusių žmonių vaizdu.

Vidinis patosas, kuris perteikiamas pasakos stiliumi ir pačiu pakiliu kalno vaizdu, atitiko tą herojišką nusiteikimą, kuris jaučiamas tiek XIX a. pabaigos kovotojų, tiek ir 1905 m. revoliucionierių kalbose. Pakilumas atsispindėjo ir ano meto literatūros kūriniuose, daugiausia poezijoje, bet apstu jo ir publicistikoje. Paties J. Biliūno „Per sapną“ turi tokių bruožų. Net satyriniame S. Matulaičio kūrinyje „Pragaro gelmėse“ jaučiamas herojinis pakilimas, kai kalbama apie kovą dėl nacionalinio išsivadavimo. Pasižvalgius po to meto vertimus, pradedant V. Kudirkos pasaulinių klasikų vertimais, *Varpo* ir *Ūkininko*, *Darbininkų balso* skiltyse randame ne vieną demokratinių rašytojų kūrinį, kur vaizduojama kovos romantika, jaučiamas jos patosas. Tuo atžvilgiu J. Biliūno „Laimės žiburys“ tęsė lietuvių literatūroje jau turintį savo tradicijas vaizdavimo būdą, įnešdamas į jį savo individualių bruožų. Šiame apsakyme tik kovos romantika praplatėjo ligi revoliucinės romantikos.

„Laimės žiburyje“ J. Biliūnas neišvengė kai kur tam tikro retorinio patoso, kuris buvo pasireiškęs ankstyvuose jo kūriniuose, bet kurio visai nebeliko, pvz., „Liūdnoje pasakoje“; ten gilus vidinis pakilimas išplaukia iš paties siužeto situacijų ir emocinės įtampos, apsieidamas be deklaratyvumo. Bet kovos įkarštyje iš dalies toks deklaratyvumas yra ne tik natūralus, žmogiškas, – jis ir būtinas.

[...]

Iškėlęs savo apsakymuose žmogaus veiksmų dorovines normas, J. Biliūnas neišskyrė individo iš visuomenės, o kuo glaudžiausiai įtraukė į ją, derindamas „Laimės žiburyje“ individo veiksmus su visuomenės nauda, su jos progresu. Tai buvo tikrai demokratinė idėja [...].

M. Lukšienė, *Jono Biliūno kūryba*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956, p. 309–315.

APIE „BRISIAUS GALĄ“

„Brisiaus galas“ – vienas geriausių J. Biliūno kūrinių. Lietuvių literatūroje jis virto klasikiniu dalyku.

Apsakyme rašytojas leidžia mums pažiūrėti į daiktus, žmones ir jų santykius taip, kaip juos mato Brisius. Čia daugiau įsijausdamas į Brisius, čia vėl lyg iš toliau į jį pažvelgdamas, autorius pasakoja paskutines niekam neberekalingo seno šuns valandas. Emociniu atžvilgiu jis čia žymiai santūresnis nei apsakyme „Kliudžiau“. Pasakojimas ramesnis, epiškesnis, pati emocinė įtampa giliau paslėpta. Panašiai kaip apsakyme „Žvaigždė“, autorius kuria nuotaikingą, lėtą pasakojimo tempą, kuris tartum leidžia susimąstyti ties kiekviena vaizdo detale, kiekvienu minties vingiu. Šis bruožas ypač būdingas geriesiems J. Biliūno kūriniams.

Veiksmo tiesiogine prasme nėra: visą siužetą sudaro seno, ant spalių krūvos šalia diendaržio durų gulinčio Brisiaus paveikslas. Jam vienas po kito tartum sapne atgyja netolimos praeities vaizdai, kai jis pasijuto niekam neberekalingas kliuvinys ir todėl pasiryžo pats pasišalinti nuo žmonių. Kontrastu šiai slogiai, niūriai nuotakai iškyla vienintelis šviesus apsakyme vaizdas, kai Brisius nuklysta mintimis į savo jaunystę. Pasikeičia tada ir pasakojimo tempas, ir spalvos. Šis sugretinimas dar labiau pabrėžia senojo Brisiaus vienišumą, jo paniekinimą. O jo senatvės tragizmas ypač išryškėja ten, kur Brisius

suvokia savo bejėgiškumą, kai jo visi norai tebebūti naudingam kelia aplinkoje juoką ir panieką. Žmonių autorius visai nepiešia, tegirdime tik kelis jų pasakytus sakinius ir matome Brisiaus reagavimą į juos – visa sutelkta į Brisiaus psichologiją. Mažą dalele to kartaus jausmo, kurį išgyvena Brisius dėl aplinkos santykio su juo, buvo patyręs ir pats rašytojas, kai nuo jo, ligonio, tolo sveikieji, kartais ir artimi draugai, ir saitai, jaunatviško pajėgumo metais tokie glaudūs, dabar pleišėjo ir trūkinėjo...

Visas trečdalis apsakymo paskirtas pagrindinei situacijai – Brisiaus mirčiai. Rašytojas lėtai ir santūriai iš paviršiaus pasakoja apie Brisiaus išgyvenimus tą valandą, vis gilindamas situacijos tragiškumą. Autoriaus pakartojami pažodžiui po kelis kartus kai kurie sakiniai pabrėžia jausminę situacijos įtampą. Šeimininko kartojamas vienintelis sakinytis „Sa, Brisiau, sa!“, kuris visai neparodo, ką jaučia pats žmogus, kelia vis naujus Brisiaus išgyvenimus ir taip biliūniškai gilina psichologinį audinį. Taip pat du kartus pakartotas Brisiaus klausimas, kam reikia iš jo, seno, juoktis, tik sustiprina visą įtampą. Šios vaizdo komponavimo priemonės yra gerai J. Biliūno kūryboje išmėgintos.

Baigia apsakymą autorius Brisiaus sąmonėje iškilusiu paskutiniu klausimu: „Gal ir suprato Brisius, kodėl tasai žmogus jį užmušė; tik nebegalėjo suprasti, kodėl tekinom nuo jo bėgo: juk jisai mirdamas tik kojas norėjo jam paskutinį kartą palaižyti...“¹ Ir mes nebegalime pasitenkinti vien užuojauta senam Brisiumi. Mes pergalvojame dar kartą jo senatvės tragediją; autorius šiuo klausimu tartum patvirtina mintį, kad senatvė ir mirtis vis tiek neišvengiamos, bet mes susimąstome, kokie santykiai, kokie motyvai privertė žmogų elgtis prieš savo paties jausmus – jam sunku buvo nušauti seną namų draugą, – ir dar didesnę pajuntame skriaudą, kada sužlunga paskutinės Brisiaus pastangos pareikšti meilę ir prierašumą tam pačiam žmogui. Mes jaučiam, kad su paliegusiu senu Brisium elgiamasi negerai, pažeidžiama aukščiausia žmogaus elgesio norma – humaniškumas, kuriam niekas jokiais motyvais neprivalo nusikalsti.

Ir čia, kaip J. Biliūnui iš viso būdinga, mums nebe tiek svarbus Brisius, o mes imam galvoti apie žmogų apskritai, apie žmonių santykius. Rašytojas šitam apibendrinimui ruošia dirvą per visą apsakymą, viena kita detale pastūmėdamas skaitytoją susimąstyti ne tik apie Brisius, bet ir apie panašioje situacijoje atsidūrusį žmogų. Pavyzdžiui, jau pačioje pirmoje pastraipoje autorius pasakoja apie Brisius: „Sunki senatvė ir jam: visų ažu mirštas, apleistas.“ Tas „ir“ savaime verčia mus lyginti šuns likimą su žmogaus gyvenimu.

Be to, seno šuns išgyvenimai kūrinyje kiek sužmoginti, nors lieka ištisai tikrovės ribose, pvz., Brisiaus sapno vaizdai:

Guli senas Brisius ant spalvų ir sapnuoja. Mato jisai per miegą antis, kurias jo šeimininkas šauda, o jisai iš vandens neša. Ir tiek tų ančių daug, tokios jos riebios! Primerkia Brisius akis ir saldžiai žiovauja, jas atsimindamas. Bet kaipgi jisai stebis, iš tiesų priešais save šeimininką su šaudykle už pečių pamatęs. Savo akim nenori tikėti: turbūt ir jį sapnuoja... Bet aiškiai girdi, kaip tasai šaukia: „Sa, Brisiau, sa!“ Tai turbūt iš jo, seno, juokias? Kam?²

Šita aplinkybė, kad Brisiumi suteikiama kai kurių žmogiškų jausmų, veda mus į platesnį apsakymo apibendrinimą. Natūralu, kad šuo nušaunamas, natūralus ir jo noras paskutinį kartą palaižyti šeimininkui kojas, ir bebėgančio nuo savo šuns šeimininko vaizdas. Pačiame vaizdavime jaučiama tiek daug užuojautos senam, nebereikalingam gyvuliui, kad meniškai atrodo tikra ir nuoseklu, jog Brisius, pamatęs jį nutaikytą šautuvą, ima galvoti ir verksti:

Negali būti?! Brisius netiki. Tai tik pasijuokti iš jo nori. Bet kam taip baisiai iš seno juoktis? Kam? Juk jisai nekaltas... Brisius nori pasigerinti, suvz ginti uodegą, bet iš baimės tupiasi ant paskutinių kojų, ir per jo snukį rieda gailios, karčios

¹ Jonas Biliūnas, *Raštai*, t. 1, Vilnius, 1954, p. 208.

² Ten pat, p. 207.

Ir mes negalime tuo paveikslu netikėti. Pro šuns nelaimę mes jaučiame ir seno ar nebepajėgaus visuomenei būti naudingam žmogaus nedalią; maža to – mums gaila ir graudu su autoriumi dėl kiekvieno sužlugusio gero, šilto žmogaus jausmo žmogui, dėl kiekvieno užgesusio meilės spindulio. Tokia plati „Brisiaus galo“ prasmė. O konkrečiai dairydami gyvenime ir ieškodami iliustracijų pagrindinei rašytojo minčiai, mes galime galvoti apskritai apie senatvės tragediją, kada žmogaus jėgos silpsta ir jis jaučiasi nebereikalingas, išbrauktas iš gyvenimo, tebeturėdamas dažnai aiškų protą ir suvokimą.

[...]

Brisiaus paveikslas yra tikroviškas, tik rašytojo ypatingo vaizdų komponavimo dėka jis turi didelės apibendrinamosios prasmės ir verčia mus šuns likimą lyginti su žmogaus gyvenimu, tačiau neturime jokios teisės vesti ištiesai paralelės tarp šuns ir žmogaus. „Brisiaus galo“, kaip ir apsakymo „Kliudžiau“, meninė įtaiga būtent čia ir slypi, kad mes matome tikrus, gyvus katytės ir Brisiaus paveikslus ir tik galime šalia galvoti apie žmonių santykius. Abiejuose kūriniuose, tokiuose trumpuose, o drauge tokiuose plačiuose savo turiniu, rašytojas nuostabiai moka sužadinti emocinį pradą ne subjektyviomis lyrinėmis digresijomis, o iš paties vaizduojamojo dalyko išplaukiančiais jausmais bei išgyvenimais. Kiekviena apsakymo „Brisiaus galas“ situacija kelia jausminį mūsų reagavimą. Šis stiprus emociingumas yra viena svarbiausių meninių priemonių kūrinio apibendrinimui susidaryti.

M. Lukšienė, *Jono Biliūno kūryba*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956, p. 346–351.

Jonas Biliūnas. Kūrybos studijos ir interpretacijos, sudarė Marius Mikalajūnas, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 46–55.

---

¹ Ten pat.